۳۳ صحیفه‌سنده تاریخ تاتیشجه چیشلان

۵۸ صحیفه‌ده ترکیه‌ده ایلو عینی ایدب احرگانلر

سیبریه خلقی

بن کندم سیبریه‌لی اولدیغمدن سیبریه‌ده اولان جد و اجدادمزه عائد بر خلاصهٔ معلومات ویرمکی مناسب کوردم.

اصل و نسلمز بخاری اولدقلرندن سیبریه‌ده بولنان بخاری‌لر احوالندن دخی بر آز معلومات ویرمك بنم وظیفه‌مدر.

سیبریه‌نڭ اصل یرلی خلقی: تورالی، آیالی، تیلانکوت ایستاك، قورتاق اسملریله بر نیچه قبیله‌که بولنرلر. بونلر اصل سیبریه‌نڭ یرلی خلقلریدر. ۱۷ نچی ۱۸ انچی عصرلرده سیبریه‌که تورك عنصری اولان بخاری‌لر کلدی:

یادرینچیف

سیبریه‌ده ایرتش نهری اوزرنده بولنان کوچم خانلغی عینه قازان خانلغی کبی مستقل بر حکومت اولمشدر.

سیبریه خانلغی هم قزان هم بخارا خلقی برلن بیك کوب وقتلردن اختلاط قیلغانلر.

سیبریه‌نڭ پای تختی خان جنابلرینڭ ساکن اولدیغی شهر (ایسکر) شهریدر. اول زمانلرده بو شهرگه سیبر هم دیرلرمش. مشهور شهرلری: پاپانچین، چینغی تورا، حاضرده تمان دیلر، یاولی تورا، تارخان قلعه، بیچکی تورا، قارچی، قول‌لر، یالیم، طبول تورا. سیبر خلقی بیك ایسکی زماندن ایگون کسبی برلن مشغول بولغانلری ۱۵۹۸ نچی یلی‌نڭ رسمی اوراقلرنده هم کوریله‌در.

رادلوف دیرکه: سیبریه تاتارلرینڭ اصل خلقی اوچ قبیله‌گه تقسیم اولنور، تورالی، آیالی، قورتاق قبیله‌لرینه، بونلردن باشقه ۱۵ نچی ۱۶ نچی عصرلرده اورتا آسیادن بخاریلر ترك عنصری کوچب کلدی.

رادلوف، میللر، فیشر، غیبورغی دیگن کشی‌لر همه‌لری طبول تاتارلرینڭ

ایگون کسبی برلن مشغول بولغانلرینی یازالر. همه‌سی شول ایسکی زمانلرده هم مسلمان بولغانلر، لکن ۱۷۱۸ یلدن ۱۷۲۰ نچی یللرغه قدر طبولسکی آرخیپسکوب نڭ اجتهادی برلن بیك کوب آدملرنی چوقندرغانلر. هم شول وقتلر بیك کوب مکتبلرنی خراب قیلغانلر شول سببدن (غراموتنای) اوقوب یازارغه بیله تورغان کشیلر آزایغان.

۱۸ نچی عصرده میتروپالیت سیلیویرستوف تاوتی تاتارلرنی چوقندیرورغه بیك اجتهاد قیلغان. ۱۹ نچی عصرده خرستیانلق نشر ایتمك ایچون بیبلییسکی اوبشستوه آچلغان، بولار قازنا آقچه‌سی برلن شول وقتلرده تاریده هم ایشن طامقده چیرکاو صالغانلر.

شولای هم بولسه‌ده خرستیانلق صوڭ وقتلرده بیك آز طارالغان. طبولسکی غوبیرناطورنڭ ۱۸۶۰ نچی یللرنده بیرکان حسابنه قاراغانده، طوقز بلده خرستیان دینی قبول قیلغان کشیلرنڭ حسابی ۳۲۱ کشی بولغان، هر نه قدر اطرافلرینی اورص آوللری قاپلاغان بولسه‌ده، خرستیانلق برده آلغه بارمی، مسلمانلق اوز الدنه بارا. (رادلوف)

طبولسکی غوبرناده تاتارلر آراسنده مدنیت جهتی بیك یخشی بارا هم، تیز بارا، شولای هم بولسه‌ده اوزلرینڭ تللرنی هیچ ترك ایتمیورلر. حتی ۱۸ نچی عصرده چوقنغان تومان قالاسینه یقین یاماق آوولینڭ تاتارلری همه‌سی، اورص قزینیده نکاحلندیلر، شولای هم بولسه‌ده همیشه تاتارچه سویلاشه‌لر، طبول تاتارلری اول زمانلرده بیك تاراو بولغانلر، هر آولده اون یورت کوب بولسه اون بش یورت بولغان، صوڭره بیڭ سکز یوز نچی یللرنڭ باشنده تاتارلر آراسنده خرستیان دینی تارالا باشلاغاچ، بولار بر آراغه بیك توبلانغانلر ۱۸۶۸ نچی یللرنڭ حسابلرنده منك دوشلی آوللر کورنه‌در.

طبول غوبیرنه‌سینڭ تاتارلری بیك سوداگیر — تجار ملت‌در. سیبریه‌ده بولغان بو خاریجلر ایسکی‌دن تجارت یولنده بیك بیوك رول اویناغانلر، حتی روسیه حکومتی برلن خصوصی تارغاوای دوغووارلر یاصاغان، روسیه داخلنده آسیا مالی برلن تجارت قیلمق ایچون، پراۋه نالوغ‌لرنی لغو ایتدیرمشلر، بر طرفی

قطایده بر طرفی مسکاوده تجار بخاری‌لرنڭ خصوصی آغینت‌لری بولغان. بیرلر حقنده هم خصوصی داکومینت امتیازلری بولغان.

بولارنڭ همه‌سی مسلمان شریعتی برلان عمل قیلغان‌لر. تاتارلر آوچیلق برلان هم مشغول بولغان‌لر. هر تورلی حیوان آوی بالیق آوی آولاغان‌لر.

طبول، تمان، تاری تاتارلرندن بو صوڭ وقت‌لرده دولت کیتدی. بولارنی فقیرلك باصدی، حتی قریه خلق‌لری فقیرلك‌نڭ نهایتنه یتدیلر. آخر الامر «پودات» ویرکولرنی تولارکه هم حال‌لری کیلمادی. نیدویمکه یغلدی:

طبول اویازنده بولغان نیدویمکه:	۳۱۸،۸٦۰ تنکه ۴۵ تین
تمان اویازنده..	۲۷،۸۱۲ تنکه ٥٤ تین
یالوطر اویازنده	٥۹،۰٤۲ تنکه ۹۹ تین
تاری اویازنده	۷۴،٥۱۸ تنکه ۳۸ تین
مجموعی	٤۸۰،۲۳٤ تنکه ۳٦ تین

بوقدر فقیرلك‌نڭ سببی عجبا نه اولمش؟

یاردینچیف دیرکه: روسیه حکومتی اولا بولارنی هر تورلی نالوك برلان قصقان، یرلرنی آلغان، ایکون یرلرنی آلوب خرستیان‌لر کوچرگان، بر طرفدن آتمینستراسیه قصقان، بر طرفدن دین جهتندن قصقانلر، شونڭ برلان تاتارلرنڭ قوت‌لرنی آلغان‌لر، بر وقت‌لر نهایت درجه‌ده فقیرلك ایله مبتلا بولغان‌لر. شول سببدن حاضرده بو خلق بیك آزه‌یه نسل‌لری انقراضه یوز توتمشدر. بو صوڭ یل‌لرده بعض ۋولص‌لرده کشی حسابی هیچ آرتمای.

بوندن اللی سنه مقدم رویزیا بولغانده طبول غوبرناسنده (۳۳۳٦) دوش بخاری بولغان. حالبوکه بر زمان‌لرده (۸۷۲۷) جان بولغان‌لر.

بخاری‌لرنڭ سیبریه‌ده مسلمانلق انتشارنه بیك زور خدمت‌لری بولغان. روس‌لردن هم مقدم بخاری‌لر سیبیریه‌که مدنیت تخمنی ایك‌کن‌لر. حتی کوچم خاندن هم اول بخاری‌لر سیبیریه‌که کیلوب یوروکانلر. لکن مسلمانلق‌نڭ اساسنی کوچم قورغان. علمادن آدم جلب ایتکان بخارادن ایڭ اول سیبریه‌که رسما دین اسلام اساسینی قوروچی دین علی خواجه بولغان، مشایخدن شوبتی

شیخ دخی کیلوب اخلاق تربیه‌سنی تعلیم ایتکان. دین علی خواجه‌نڭ اصلی شاه محمود خوارزمی نسلندن اولوب، سیبریه‌که کلدکده کوچم خان جنابلرینڭ لعل اسملی قزینه عقد ازدواج ایتمشدر. بعده تاتارلر آراسنده دین اسلام تعلیمنه باشلاغان هم اوراده بولغان کوچبه تاتارلرنی مدنیت که دعوت ایتکان، (بو کونده طبول غوبرنه‌سنده خواجه آتالغان جماعت همه‌سی شو دین علی خواجه اولادلریدر).

١٦٣٩ نچی یلدن مقدم تاتارلرنڭ کوبراکی مجوسی ایدی، صوڭره بیك تیز محمدیلك شایع بولوب کیتدی. حتی تاتار قرغز باشقورت‌لر آراسینه هب بخاری‌لردن مدنیت ایله مسلمانلق کیردی. بخاریلرنڭ اکثری تاتار قزینه نکاحلندیلر، حتی بر بخاری طبولده، تمانده، تاریده، تورینسکی‌ده هر یرده برر تاتار قزینه نکاحلنمش‌لر ایدی. بو صورتله دخی بیك کوب بخاری تزاید ایتمش اولدیغی معلومدر. بخاریلر یالکز سیبریه‌ده تجارتله اکتفا ایتمیوب، بر زمان‌لر اورال ساحل‌لرنی دخی اشغال ایتمشلردر. تونتره برلان آرخانغیلسکی که قدر کیتمشلردر.

١٥٩٥ نچی یلی بخاری‌لر اوزلری بر تجار طبقه‌سی (کوپیچسکی صاصلوویه) تأسیس ایتمشلردر. بخارا ایله تاری آراسنده دائمی کاروان یوروتمشلر.

بخاری‌لر بر طرفدن امور سیاسیه‌که دخی مداخله ایتمشلر. مسقوه حکومتی ایله چین - قطای حکومتی آراسنده سفارت خدمتنده دخی بولنمش‌لر. ١٦٥٨ سنه‌سی تاری قالاسندن سید قل بابا روسیه حکومتی طرفدن پیکین‌که پوغدی خانغه هدیه کوترمشدر. ١٦٦٨ نچی یلی سید قل بابا تکرار پیکین‌که وارمش‌در. بخاری‌لر بر زمان اورنبورغ غوبرناسینه هم کیوکن‌لر. باشقورت‌لرنی دخی دین اسلامغه دعوت قیلغان‌لر، صوڭره اوزلری هم باشقورتقه یازلوب باشقورت بولوب کیتکان‌لر، محمد قلی‌ۋولص‌لری اصل بخارسکی ۋولص بولغان، حاضرده هم صارت قالمق اسملری ذکر اولنمقده‌در.

١٦٤٥ قرق بشنچی یل‌لری اوفا غوبرناسنده هم ایکی ۋولص صارت خلقی بولغان.

بخاری‌لر بر زمان‌لر سیبریه‌ده (رادوشچه) بر ساما او پراولینیه امتیازی

دخی آلغان‌لر، همه بخاری بر یرگه اجتماع ایدوب بر شهر بولوب اوترورغه رخصت بولغان، لکن هر نه کبی سبب‌گه مبنی ایسه اجتماع ایده‌مامش‌لردر.

تارلق عبد الله بابا لطیفوف عبد الغنی بابا رجبوف دیرلردی: بزنڭ بخاری‌لرغه رادوشچه بولوب اوترورغه کورساتلگان یر، بو کونده بزنڭ تاری قلعه‌سنده مسلمان زیارتی بولغان یردن باشلاب تا اونلنچی چاقرومده ایبای قرینه قدر دیب.

١٧٢٧ نچی یل‌لری حیوه بخاراغه مال کوترمك اورادن مال کتورمك ایچون روسیه حکومتی برلان خصوصی دوغاوار یاصاغان‌لر. ١٧٦٣ نچی یل‌لری شول تجار کاروانی هندستانغه قدر کیتکان. ١٧٧٣ یللری و آندن صوڭره سیبریه بخاری‌لری نیچه مرتبه پتربورغه کیلوب حکومت ایله خصوصی مقاوله‌لرده بولنمشلردر. بخاری‌لردن میر علیم شیخ بابا، تاتارلردن صاباناق بابالر، پتربوردن هر خصوصقه امتیازلر آلوب قایتقانلر. بونلرڭ کاغدلری وارث‌لری النده الآن موجوددر.

١٧٦٥ نچی یل‌لری عموم سیبریه ولایت‌لرنده مسجدلر بنا قیلوب مدرسه‌لر آچارغه روسیه حکومتندن رخصت رسمیه آلغان‌لر ١٧٨٣ نچی یل‌لری مسلمان‌لرغه اوز آرالرندن علمادن رئیس‌لر انتخاب اولنوب و شریعت احکامیله عمل اولنمه‌سینه رسما رخصت آلغان‌لر، شول رخصت‌لرگه بناءً ١٧٨٤ نچی یل بزنڭ تاری قالاسنده عبد الرشید بابا آخون اولارق صایلانغان.

١٧٩٠ نچی یلده عبد الرشید آخون اربت یارمنکه‌سینه باروب تاری قالاسینده مسجد بناسی ایچون آقچه جمع قیلغان. بورالره قدر بخاری‌لر حقنده یازمش اولدیغمز معلومات، همه روس محررلری اثرلرندن آلنمشدر.

شوراسی تأسف اولنورکه: او قدر تشبث اولندقدن صوڭره ادارهٔ مختاریت تأسیس اولنه‌مامشدر. مانع نه ایسه بزگه معلوم بولمدی.

بوندن یوز سنه، یوز ایللی سنه مقدم تاری طبول اویازلرنده معتبر وبای کشی‌لر اولمشدر. علمادن دخی معتبر آدملر بولغان.

١٧٩٣ نچی سنه‌سنده ایالی‌دن سید بابا ایله بخاری‌لردن عبد الرشید آخون برلکده تاری قالاسنده آلان موجود تاش مسجدنی بنا قیلغان‌لر. عبد الرشید

آخون وفاتندن صوگره اوغلی ابراهیم بای مسجدکه متولی بولغان، بو کشی بزنك جدمزدر، آلان فامیلیه‌مز بو کشی‌که منسوبدر. ابراهیم بای، زمانه‌سنده مشهور اغنیادن اولوب مسجد مدرسه‌لر نظارتنی التزام ایتمش بر آدمدر. کندیسی تجارت ایله مشغول بولسه‌ده، بر طرفدن مدرسه‌ده طلبه‌لرغه مثنوی تعلیم ایدرمش (اوبا) قریه‌سینك حسین ملا مرحوم مثنوی ابیاتنی اوقودیغی زمان استاذم ابراهیم ملا شویله تعلیم ایتمشدی دیه‌رك نقل ایدردی. ابراهیم بای ۱۸۲۳ نچی یل‌لرنده تاری مسجدی نك توباسنی تیمور ایله یابوب اوز قولی برلان یشل‌که بویامش، شول وقتده دیرمش: کافرلرنی مسجد توباسینه چیقارمام دیب.

شول زمانلرده تاری قالاسنده اغنیالردن، یوقاروده مذکور دین علی خواجه سلنلدن عیدکه قارت بالاسی، نیاز حاجی بابا هم بیك بای کشی بولغان. شربتی شیخ نسلندن محمدی شیخ بیك مشهور کشی بولغان. بولر همه‌سی متدین صوفی کشیلر بولوب هم روسیه حکومتی نظرنده بیوك اعتبارلری بولغان. نیاز حاجی بابا (۱۸۲۰) یلی حجکه باروب، سیبریه‌ده اقصر لیالده عشا نمازی قیلنمه‌سی خصوصنه مکهٔ مکرمه مفتیسی عبدالرحمن سراجدان فتوی کتورمشدر. هم حجازدن عودتنده بر مدت مصرده اقامت ایدوب، علم قرائت تحصیل ایلمشدر. صوگره حجازدن کلدیکی کبی ایکندی نمازنی بیك ایرته اوقورغه ملالرغه امر ایتمش، اوزی ایکندی برلان آخشام آراسنده طلبه وعلمایه علم قرائت تعلیم ایدرمش. سیبریه‌که عربستاندن ابتداء علم قرائت کتورمش بو ذات محترمدر. ۱۸۲۷ نچی یلنی ابراهیم بابا حجازه کیتدیکی زمان نیاز حاجی بابانی مسجدکه متولی تعیین ایتمشدر. شول زماندن اعتبارا نیاز حاجی مسجد مدرسه نظارتنی التزام ایدوب، مسجد اداره‌سنی تأمین ایچون آقچه‌لر وقف قیلوب، المن ابراهیم ملانی مدرس‌لك ایله تاریغه کتورمشدر. بو ابراهیم بزنك آنامز مرحومه‌نك پدریدر. شول زماندن بو زمانغه قدر تاریده مسجد متولی‌لکی، ایدیکین‌لر الینه کیچمشدر. مسجد مدرسه‌گه آنلر خدمت ایتمشدر وایتمکده‌درلر.

بزنك من طرف الاب جدمز ابراهیم بای‌نك، حجازه توجه ایده‌جکی زمان

بالالرینه یازمش اولدیغی وصیت، آلان بزنڭ برادرمز خانه‌سنده محفوظدر. ابراهیم ملا حج سفرندن عودتنده شام شریف زیارتندن کاورکن، بیروتده وفات ایتمشدر.

بو یقین زمان‌لرده سیبریه‌ده بخاری‌لردن دین اسلامغه خدمت ایتمش آدملرنڭ مشهوری، تمانده مانچل قریه‌سی‌نڭ مرحوم نعمت الله حاجی قارمشاق اوغلی‌در. بو ذات محترمنڭ قیلغان خیراتی و بنا ایلدیکی مسجد مدرسه‌لر همه‌سنی، تعداد ممکن دکلدر. بزم ایله بولغان مناسبتی وقتیله بیان اولنه‌چقدر.

بزنڭ پدرمز رحمة الله علیه اول مرتبه‌ده یاشلك ایله دولت قدرنی بیلمامش هم اوکای آنا النده قالوب، ابراهیم بای دولتنی آز بر وقتده یوق ایتمشدر. صوڭره بعض امور سیاسیه‌که دخی مداخله ایدوب بر زمان اقصای شرقه دوغری فرار ایدوب اجینسکی‌ده امرار اوقات ایلمشدر. بر آرالق سیبریه‌نڭ روسیه‌دن انفصالی مسئله‌سنده متهم اولمش، شو صورتله فقر و ضرورت‌لره دوچار اولوب، بر زمانلر حبس خانه‌لرده دخی عمر کیچرمش.

والده‌مز رحمة الله علیها هب تعلیم بنات ایله مشغول اولوب، تاری قالاسنده نه قدر خاتون قز وار همه‌سنی تعلیم ایدرمش، شو صورتله هم پدری هم کندینی تربیه ایدرمش، بزنڭ تاریده خاتونلرنڭ همه‌سی‌نڭ اوقوب یازمق بیلمه‌لری، والده رحمة الله علیها خدمتی‌در.

پدرمز آخر عمرلرنده بکریلك ایله مبتلا اولوب، صوڭ درجه‌ده فقیرلك آجیسنی چیکمش. فقط والده بنی کوچك‌لکدن چیتکه کوندرمش اولدیغندن، بن آنلرنڭ حال‌لرینه یالکز سماعاً کسب اطلاع ایلمشم.

اشته شو خلاصه‌دن بزنڭ اصل نسلمز بر درجه معلوم اولور، پدرم‌نڭ یاش وقت‌لرنده بزنڭ فامیلیه‌مز عبد الرشید آخونغه اسناد اولنه‌رق، همه آخون آخون نسلی دیه سویلانمشدر. صوڭره آخون نسلی بیك چوق اولدیغندن پدر رحمة الله علیه فامیلیه‌سنی غیر رسمی صورتده لغو ایدوب، ابراهیموف یازمغه باشلامشدر. بزکه دخی بو ابراهیموف پدردن انتقال ایتمشدر. بنده عالم حیاته چیقدیغم زمان کنج‌لك ایله بلا ملاحظه بونی قبول ایتمشم، شو

صورتله بزكه ابراهيموف فاميليه اولەرق قالمشدر. بر آرالق شو روسلرنڭ بزه تاقدقلری قويروق «اوف» نی چيقارماق ايچون فقط «آخون» فاميليەسنی كنديمه نسبت ايدنمكی صوردم ايسەده نه چاره حكومتدن جواب رد آلدم.

ايندی بنم نسبم[1] من طرف الاب بخاری اولوب بيلديكمز آتالرمز عبد الرشيد بن عمر بن ابراهيم بن عبد الرشيد بن عبد الرحيمدر.

من طرف الام باشقورت اولوب عفيفه بنت ابراهيم بن جعفردر. آنا قرنداشلرم همەسی اورنبورغ غوبرنەسنده چلبی اويازنده المن قريەسنددر. المنده اقربالرمز بر طرفدن جعفر بابا نسلی ديكر طرفدن مشهور فضل حاجی‌لر نسلی‌در.

اشته بنم اولادلرم بورادن اوز نسللرنی محافظه ايتسون‌لر اميديله شو طريقه اوز ترجمهٔ حالمی يازمغی اختيار ايلدم.

بر آدم ايچون اوز ترجمهٔ حالنی يازمق هر نه قدر آغر ايسەده، مطبوعاتنڭ بويله بر شايع اولديغی زمانده بر درجه اوز نامەسی اولادلرمزه ميراث اولەرق ترك ايتمكی مناسب كوردم.

عبد الرشيد ابراهيم